

SZEMLE

Váradai Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest, 2018.

A *Migráció alulnézetből* című tanulmánykötet¹ egy magyarországi empirikus vizsgálatra épül, amely a helyiek élethelyzeteit, migrációjuk jellemvonásait, valamint a migrációs iparág komplex mechanizmusait elemzi. A kötet négy kutató (Váradai Monika Mária, Durst Judit, Virág Tünde, Németh Krisztina) összesen hét tanulmányát tartalmazza, amelyből kettő a romák migrációjával, öt pedig a vizsgált terepeken élők vándorlásának kérdéskörével foglalkozik. Fókuszában az egyéni élettörténetek és sorsok bemutatása, ezek struktúrába helyezett elemzése áll, miközben a migrációt mozgató egyenlőtlen globális viszonyokra is reflektál a kiadvány. Amint azt a cím is elővetíti, a vizsgált jelenségről közvetlenül az érintettek perspektívájából, kvalitatív módszerek segítségével kapunk képet. A kutatási kérdésekre mikroszinten választ adó elemzés a találó interjúrészleteknek, valamint esettanulmányoknak köszönhetően érzékletesen írja le a migrációban részt vevő közösségek helyzetét, egyének és családok mindennapi megpróbáltatásait.

A tanulmánykötet több szempontból tarthat igényt a társadalomkutatók figyelmére. Egyrészt a kutatás módszertanából fakadó finom elemzés kidolgozottsága miatt, amelyre vitathatatlanul nagy gondot fordított mind a négy szerző. Másrészt az ország periferiáján elhelyezkedő terepek kiválasztása

¹ A kötet a *Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra* című NKFIH (OTKA) által támogatott kutatás eredményeit foglalja össze. A 2015 januárjától, három éven át tartó kutatás vezetője Váradai Monika Mária, résztvevői Durst Judit, Fehér Katalin, Németh Krisztina, Vidra Zsuzsanna és Virág Tünde volt.

miatt, amely felhívja a figyelmet a magyarországi vidék megoldatlan problémáira, valamint rávilágít a szegénységben, sokszor kilátástalanságban élő személyek alkalmazkodási stratégiáira. A kvantitatív módszerre épülő migrációkutatók nagy része éppen azokat a szempontokat hagyja következetesen figyelmen kívül (vagy redukálja a problémát toló- és húzóerők együttesére), amelyeket a szóban forgó kiadvány felszínre hoz. A *Migráció alulnézetből* a szakmabelieken kívül mindazon érdeklődőknek szól, akik szemléletes betekintést kívánnak kapni a tárgyalt kérdéskörbe, mindezt – ahogy Váradi Monika Mária a szerkesztői előszóban leszögezi – a migráció jelenségének minősítése nélkül.

A kötet eredményeinek tárgyalását megelőzően azonban néhány szóban érdemes kitérnünk a kutatás módszertanára. A vizsgálat három, gazdaságilag és társadalmilag hátrányos helyzetű magyarországi terepen zajlott: egy dél-dunántúli kisvárosban, egy észak-magyarországi településen, valamint egy dél-alföldi faluban. A szociológiai és etnográfiai módszertanon alapuló kutatás gerincét összesen 250 interjú adja, ami egy meglehetősen kiterjedt empirikus anyagot feltételez. Ennek átláthatósága azonban korlátozott, mivel nem kapunk egyértelmű ismertetést – sem szöveges, sem táblázat formájában – arról, hogy a 250 beszélgetőtárs között hogyan oszlanak meg a (munka)migrációban aktívan részt vevő² szereplők, szemben a jelenségről információt biztosító helyi lakosokkal, vagy, hogy milyen szocio-demográfiai és munkaerő-piaci háttérrel rendelkező személyekkel került sor az interjúra. Nem tudjuk meg, hogy ebbe a magas számba beszámítható-e Durst Judit 120 interjúja (akinek vizsgálatára pilot-kutatásként tekintett a kutatócsoport), amennyiben igen, ezen interjúk közül mennyi készült a megjelölt kutatási periódus során.

A tanulmányok közös vonása, hogy nyíltan reflektálnak kutatómódszertani megfontolásokra, amelyek fogalmi és gyakorlati szinten is tetten érhetőek. Durst Judit az antropológiában széles körben alkalmazott *mobilitás* fogalmát használja a kibocsátó és befogadó országok közti mozgás leírására, míg a kötet többi szerzője a *migráció* fogalmával operál. Mindkét kutatói döntés mögött indokolt, jól átgondolt szakmai érvek sorakoznak fel. Virág Tünde a kutatásba bevont helyi segítőkkel kapcsolatban tesz érdekes módszertani észrevételt, amely szerint a terepmunka során a segítők erőteljesen igyekeztek szabályozni azt, hogy a

² Erre az egyes tanulmányok szerzői tesznek kísérletet. Váradi Monika Mária 46 interjú vonatkozásában részletezi beszélgetőpartnerei kapcsolódását a kutatott témához (122). Virág Tünde 12 roma család tagjaival beszélgetett, elemzéséhez azonban elsődlegesen nem az interjúk anyagát, hanem a terepmunka során lejegyzetelt anyagot használta (76–77). Durst Judit kutatásának eredményei 120 hazatérő, és külföldön letelepedett személlyel készített narratív életinterjúra épülnek (50), a találkozásokra mind a küldő, mind a befogadó helyszíneken sor került. Durst továbbá egy kérdőíves vizsgálatot folytatott 1500 roma családdal, amely felmérés eredményeiről lásd: Durst – Nyíró 2018.

kutató mely családokat érje el, és melyeket ne. A kutatók a problémát a helyi intézményekben dolgozó ismerősök bevonásával hidalták át.

A következőkben a hét tanulmány rövid bemutatására vállalkozunk, kitérve mind az elméleti megközelítésekre, mind az empirikus tapasztalatokra.

Váradí Monika Mária a bevezető fejezetben igyekszik rámutatni azon kutatási kérdésekre, lehetséges értelmezési keretekre, amelyek felmerülhetnek, és fel is merültek a migrációt tanulmányozó empirikus vizsgálat során. A bevezetőben ígért globális kitekintés ezen fejezetben a leghangsúlyosabb. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a mobilitáshoz és migrációhoz való hozzáférés bizonyos csoportok esetében szelektív, ami nem kizárólag a befogadó országok korlátozó migrációs politikájának köszönhető, hanem azt a külföldön munkát vállalók társadalmi hierarchiában elfoglalt státusza is befolyásolja. A tanulmány a korlátozó és támogató *struktúrák*, valamint az ágencia, azaz az egyén cselekvőkészsége közti kapcsolat elméleti megközelítésének segítségével igyekszik keretbe foglalni a problémát (De Haas 2014). Hangsúlyos szerepet kap továbbá a migrációkutatások lényegi kérdése, hogy megvalósul-e a határátlépéssel társadalmi mobilitás, vagy, hogy mi számít fejlődésnek egy migrációban érintett háztartás életében.

Durst Judit szintén vizsgálja a fenti kérdéseket, aki többterepű etnográfiai te-repmunkát folytatott egy borsodi település lakosainak Torontóba és az Egyesült Királyság egyes nagyvárosaiba irányuló mozgását kutatva. A narratív életinter-jük már hazatért, valamint külföldön letelepedett roma személyekkel készültek, akik mozgásának két formája a *visszatérő*, vagy *periodikus mobilitás*, valamint a *letelepedési mobilitás* fogalmaival írhatók le. A két mobilitástípus közös vonása, hogy elsősorban a rokoni kapcsolatokra épülő hálózat segíti az egyéneket a kül-földi munkalehetőségekről való információszerzésben, vagy épp a menedékké-relem pozitív elbírálásának előmozdításában. A tanulmány nem csak a külföldön megtapasztalt életszínvonal-növekedésre mutat rá, hanem felszínre kerülnek az utódok jövőjének érdekében meghozott döntés árnyoldalai is, mint az otthoni-aktól való távollét érzelmi költségei.

A roma transznacionális mobilitás vizsgálata további izgalmas témaköröket vet fel, például a *társadalmi remittenciákra*, azaz hazautalásokra vonatkozóan. Milyen társadalmi haszna van egy rövidebb ideig tartó külföldi tartózkodás-nak, milyen mentalitásbeli változások következnek be az egyes személyekben a hazatérést követően? A tanulmányban idézett válaszadók rávilágítanak arra, hogy a gyermekek és fiatalok esetében jövőbeli terveik és törekvéseik alaku-lásában nagy szerepet játszik a család – akár időszakos – mobilitása. A mobi-litás időtartamától függetlenül, a megszólaló romák közös élménye továbbá a

befogadó országban tapasztalt munkaerő-piaci diszkrimináció hiánya. Míg az etnikai hovatartozás egy kardinális kérdés Kanadában a menekültstátuszt elbíráló folyamat során, a munkavállalási eljárás folyamán a bőrszín alapú különbségtételt nem érzékelik a megkérdezettek. Ezt a tapasztalatot Virág Tünde dél-dunántúli beszélgetőtársai is megerősítik. Ugyanakkor kérdéses, hogy a kötetben megszólaltatott személyek esetében valóban a munkaerő-piaci diszkrimináció hiányáról, és nem csak pozíciójukból fakadó jelenségről van-e szó.

A harmadik tanulmány szerzője, Virág Tünde egy dél-dunántúli cigányfaluban folytatott kutatómunkát a migrációt befolyásoló kapcsolathálózatok szerepéről. Az antropológiai tanulmány adatgyűjtésének elsődleges módszere a kutatási téma körül folytatott informális beszélgetések összessége, azaz vélhetően gazdag terepnapló áll Virág rendelkezésére a témában. A szerző a bevezetőben rámutat arra, hogy pontatlan *roma migráció*ról beszélni, mivel a vizsgált terepen nem etnikai, hanem társadalmi helyzet alapján szerveződik a migráció, a választóvonal a szegények és magasabb társadalmi státuszú romák között húzódik. Míg az előbbiek kizárólag rokoni hálózataikra támaszkodnak, amely kapcsolatok sokszor kizsákmányolóak, továbbá növelik külföldön a függőséget, az utóbbi csoport egy kiterjedt hálózatot tudhat magáénak, ami erős, szolidáris kapcsolatokból áll. A fő különbség abban fedezhető fel, hogy a magasabb státuszúak lehetőségként viszonyulnak a migrációhoz, a kevésbé széleskörű hálózatot mozgósítani képes, alacsonyabb státuszú személyek esetében azonban kényszerként jelenik meg. Virág lényeges megállapítása Durst Juditnál szintén fellelhető, amely szerint a külföldön munkát vállaló romák pontosan érzékelik alacsony munkaerő-piaci pozíciójukat a célországban.

Németh Krisztina három házi idősgondozó nő történetét elemezve értelmezi, hogy a cselédmetafora miként jelenik meg az egyes élettörténetekben, ennek hátterében milyen okok húzódnak meg. A különböző jelentésrétegek feltárása során két tényező rajzolódik ki, amely befolyásolja a cselédmetafora használatát: ezek egyrészt családtörténeti példákra, másrészt a családokkal kapcsolatos dinamikus viszonyra vezethetők vissza. A tanulmányban szereplő egyik eset rávilágít arra, ahogy az elszegényedéstől való félelem összekapcsolódik a cselédlét érzetével, ugyanakkor másokra vonatkoztatva, mintegy eltávolítási technikaként is megjelenhet a cselédlét képe. Az elemzés továbbá igazolja, hogy a gondozás nem kizárólag kiszolgáltatottságot jelent, hanem hivatásként, önkiteljesedésként is értelmezésre kerülhet. Németh úgy találja, hogy a globális háztartásiparban dolgozó nők körében a cselédmetafora aktivizálása a munka jellegéből fakadó frusztráció levezetésére szolgál.

A külföldi gondozói munkavégzést átfogóan tárgyalja Váradi Monika Mária, aki számos példával szemlélteti a gondozói iparág működési mechanizmusát és különböző szereplőinek helyzetét. A szerző lényegi meglátása, hogy az ingázó mozgást leíró vándormunka a gondozók körében az otthon maradás érdekében történik, azaz nem feltétlenül visz előre, mint inkább fenntartó hatással bír. Ennek fényében értelmet kap, hogy a befogadó társadalomban való integráció miért nem fogalmazódik meg célként. Turai Tündéhez (2018) hasonlóan Váradi szintén úgy látja, hogy a gondozókat elsősorban nem szakmai motivációk vezérik, ugyanakkor mindennapjaikban taktikák és stratégiák sorát szükséges kifejleszteniük ahhoz, hogy munkájukat megfelelően végezzék. A főként egyetlen kibocsátó településre fókuszáló módszertani megfontolás korlátja lehet, hogy olyan interjúalanyok élményei gyűltek össze, akik meglehetősen hasonló tapasztalattal bírtak a munkaközvetítés, munkavállalás folyamatának tekintetében. A következtetések egy része tehát elsősorban a vizsgált kibocsátó terepre érvényes.

Gyermekek migrációval kapcsolatos perspektíváját tárgyalja Németh Krisztina, aki interjú és különféle projektív módszerek segítségével szövegezi meg az országok közti mozgásban érintett iskolásokat. A szerző mind a gyermekek bevonása, mind a kutatás módszertani megfontolásai miatt kísérletként tekint elemzésére. A vállalkozás ugyanakkor rámutat arra, hogy a szociológiában meglehetősen ritkán alkalmazott projektív módszerek használata, valamint a gyermekek, mint speciális célcsoport megszólítása kiaknázatlan területek feltárását rejti magában. A négy gyermek személyes történetét feltáró tanulmányban elbeszélésükön keresztül, valamint képi narratívumaikról kapunk magyarázatot a határok közti mozgás során kialakult megpróbáltatásaikra.

A tanulmánykötetet Váradi Monika Mária írása zárja, amelynek fókuszában a munkamigráció következtében megváltozott családi viszonyok állnak. A dinamikus elemzés elsősorban a hátrahagyott szülők, különösen az anyák perspektíváját szemlélteti, miközben a szüleiktől távol élő fiatalok is megszólalnak a kérdésben. Az egyes beszámolók a család szétszakadásának fájdalomáról tesznek tanúságot, ezzel párhuzamosan pedig a szülői belátásról, amely szerint a gyermek külföldön megteremtett, stabil egzisztenciája Magyarországon elérhetetlen lenne. Az elemzés jól érzékelteti az elszakítottságot nehezen feldolgozó szülők tehetetlenségét és eszköztelenségét, amely tapasztalatot sokszor maguk az érintettek is gazdasági-strukturális okokra vezetnek vissza.

A gyermekeket vizsgáló tanulmány kivételével mindegyik elemzésében erőteljesen jelen van a duális munkaerőpiac elméletének (Massey et al. 1993) min-

dennapi megtapasztalása az érintettek részéről. A munkamigráció szereplőinek pontos meglátása, hogy alacsony bérezésű és presztízssű munkájukat a helyi lakosok nem vállalnák el, munkaerejükre azonban igényt tart a nyugati országok munkaerőpiaca. A hitelek, adósságok, anyagi kényszerek szorításában élő vándormunkások, elhagyva a kibocsátó ország társadalmának perifériáját – néhány kivételtől eltekintve – a befogadó ország társadalmának perifériáján folytatják életüket. Az elemzés során elkerülhetetlenül felszínre kerülnek az egyének kudarcba fulladt próbálkozásai, a határátlépéssel járó veszteségei, valamint az elutasítás, kitoloncolás képei, ugyanakkor több szerző hangsúlyozza, hogy a munkamigráció szereplői a folyamatban aktív cselekvőkként vesznek részt. Jóllehet, a tanulmánykötet fejezetei szerteágazónak tűnhetnek, a szerzők módszertani megközelítése támpont lehet a munkamigráció összetett jelenségének további vizsgálatához.

Gábrriel Dóra

IRODALOM

- De Haas, Hein 2014: *Migration Theory. Quo Vadis?* IMI Working Paper No. 100, International Migration Institute, Oxford.
- Durst, Judit – Nyírő, Zsanna 2018: Constrained choices, enhanced aspirations: Transnational mobility, poverty and development. A case study from North Hungary. *Szociológiai Szemle*, 28(4), 4–36.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward 1993: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Turai Tünde 2018: *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Balassi Kiadó – MTA BTK, Budapest.